

"טוב לצדיק טוב לשכנו" – על מצוות החג כסמלים

אברהם רביב

בפרשת אמור (ויקרא לג, לג-מג) מובאת פרשיית המועדות. נעיינ בפסוקים הנוגעים לחג הסוכות:

וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר בַּחֲמִשָּׁה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי הַזֶּה חַג הַסֻּכּוֹת שִׁבְעַת יָמִים לַה': בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן מִקְרָא קֹדֶשׁ כָּל מְלֶאכֶת עֲבֹדָה לֹא תַעֲשׂוּ: שִׁבְעַת יָמִים תִּקְרְיבוּ אִשָּׁה לַה' בַּיּוֹם הַשְּׁמִינִי מִקְרָא קֹדֶשׁ יְהִי לָכֶם וְהִקְרַבְתֶּם אִשָּׁה לַה' עֲצֵרֶת הוּא כָּל מְלֶאכֶת עֲבֹדָה לֹא תַעֲשׂוּ: אֲלֵה מוֹעֲדֵי ה' אֲשֶׁר תִּקְרְאוּ אֹתָם מִקְרָאֵי קֹדֶשׁ לְהִקְרִיב אִשָּׁה לַה' עֹלָה וּמִנְחָה זֶבַח וְנִסְכִּים דָּבָר יוֹם בְּיוֹמוֹ: מִלֵּבֶד שִׁבְתַּת ה' וּמִלֵּבֶד מִתְּנוּחֵיכֶם וּמִלֵּבֶד כָּל נְדָרֵיכֶם וּמִלֵּבֶד כָּל נְדַבְתֵיכֶם אֲשֶׁר תִּתְּנוּ לַה':

אך בחמשה עשר יום לחודש השביעי באספקם את תבואת הארץ תחגו את חג ה' שבעת ימים ביום הראשון שבתון וביום השמיני שבתון: וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן פְּרִי עֵץ הָדָר כַּפֹּת תְּמָרִים וְעֵנָף עֵץ עֵבֶת וְעַרְבֵי נַחַל וּשְׂמַחְתֶּם לִפְנֵי ה' - לְהִיקֶם שִׁבְעַת יָמִים: וְחַגְתֶּם אֹתוֹ חַג לַה' שִׁבְעַת יָמִים בַּשָּׁנָה חֻקַּת עוֹלָם לְדֹרֹתֵיכֶם בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי תִּחַגּוּ אֹתוֹ: בַּסֻּכּוֹת תֵּשְׁבוּ שִׁבְעַת יָמִים כָּל הָאֶזְרַח בְּיִשְׂרָאֵל יֵשְׁבוּ בַּסֻּכּוֹת: לְמַעַן יֵדְעוּ דֹרֹתֵיכֶם כִּי בַּסֻּכּוֹת הוֹשַׁבְתִּי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהוֹצִיאִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם אֲנִי ה' - לְהִיקֶם:

פסוקים אלו, המתארים את חג הסוכות, מעוררים קושי. בפסוקים לג-לו התורה מספרת לנו על חג הסוכות, ולאחר מכן, בפסוקים לז-לח היא חותמת את כל מערכת המועדים הכתובה בפרק זה. על כן, עולה התמיהה מדוע התורה חוזרת ועוסקת שוב בחג הסוכות בפסוקים לט-מג? מה מתחדש לנו בפסוקים אלו ומדוע התורה רואה צורך לכתוב את הציווי על חג הסוכות פעמיים?

נראה שהתשובה לכך היא שחג הסוכות מורכב משתי בחינות שונות – מחד, הוא חותם את הסדרה של שלושת הרגלים, ומאידך הוא חותם את מועדי תשרי. בתחילת הלכות סוכה מבאר הטור מדוע חג הסוכות חל דווקא בחודש תשרי:

אף על פי שיצאנו ממצרים בחדש ניסן, לא צונו לעשות סוכה באותו הזמן לפי שהוא ימות הקיץ ודרך כל אדם לעשות סוכה לצל, ולא היתה ניכרת עשייתנו בהם שהם במצות הבורא יתברך. ולכן צוה אותנו שנעשה בחודש השביעי שהוא זמן הגשמים, ודרך כל אדם לצאת מסוכתו ולישב בביתו ואנחנו יוצאים מן הבית לישב בסוכה. בזה יראה לכל שמצות המלך היא עלינו לעשותה

הטור אומר שמן הדין חג הסוכות צריך להיות בחודש ניסן כיוון שהוא זכר ליציאת מצרים, אך בחודש ניסן החמה יוצאת מנרתיקה ולא ניכר ששייכת האדם בסוכה היא לשם המצווה אלא נראה שהוא עושה זאת לשם צל. על כן חג הסוכות נקבע בתשרי, שהוא זמן הגשמים, ולכן דרך

רוב בני אדם להסתופף בבתיהם, וממילא יהיה ניכר שהשייבה בסוכה נעשית לשם חג. מדברי הטור עולה כי חג הסוכות, בדומה לשאר הרגלים, הוא זכר למה שאבותינו חוו ביציאת מצרים. פסח נקבע לזכר היציאה עצמה, שבועות לזכר מתן תורה וסוכות לזכר הסוכות שה' הושיב בהן את בני ישראל לאחר יציאתם ממצרים. בדברי הטור משתקף הפן הראשון של חג הסוכות – חלק ממערכת הרגלים.

ביטוי לפן השני של חג סוכות – חותם של חגי תשרי – ניתן למצוא בדברי הגר"א (שיר השירים א, ד), בבואו לענות על השאלה אותה העלה הטור – מדוע נקבע חג הסוכות דווקא בתשרי:

סוכות, שהוא זכר להיקף ענני כבוד, שהיה תלוי בבניין המשכן... ובוה מתורץ מה שהקשו למה אנחנו עושים סוכות בתשרי, כיוון שהוא נגד היקף ענני כבוד היה ראוי לעשות בניסן, כי בניסן תחילת היקף עננים. אבל נראה לפי שעשו את העגל [בי"ז בתמוז שנה ראשונה] נסתלקו העננים, ואז לא חזרו עד שהתחילו לעשות המשכן. ומשה ירד ביום הכיפורים, ובמחרת יוה"כ "ויקהל משה". וציווה על מלאכת המשכן, זה היה בי"א תשרי. וכתוב "והעם הביאו בכוקר בכוקר", עוד ב' ימים, הרי י"ג בתשרי. ובי"ד בתשרי נטלו כל חכם לב ממשה את הזהב במנין ומשקל, ובט"ו התחילו לעשות, ואז חזרו ענני כבוד. ולכך אנו עושים סוכות בט"ו בתשרי

הגר"א מסביר שענני הכבוד הסתלקו לאחר חטא העגל בי"ז בתמוז, בחודש אלול התחיל תהליך של תשובה שנגמר למחרת יום הכיפורים ורק אז שבו ענני הכבוד להקיף את ישראל. חשבון זה מסביר מדוע ציוותה התורה לבנות את הסוכות, שהן זכר לענני כבוד, דווקא בחודש תשרי, שהרי אז חזרו ענני הכבוד להקיף את ישראל. טעם זה כמובן מחבר את חג הסוכות למערכת המועדים של אלול ותשרי ואינו מתייחס אליו כחלק משלושת הרגלים. כך מסכם הרב יצחק הוטנר, בספרו פחד יצחק (יום הכיפורים ח, א), את המשמעות הכפולה אותה נושא חג הסוכות:

שתיים הן המערכות של קדושת המועדים בישראל – שלש רגלים וימים נוראים. יחסו של קדושת חג הסוכות לכלל המועדים, יחס כפול הוא. כי מפאת אשר הוא המקרא קודש האחרון משלוש רגלים, הרי הוא חותם את מערכת קדושת הזמן של הרגלים. ומפאת אשר הוא המקרא קודש האחרון בירח האיתנים, הרי הוא חותם את קדושת הזמן של הימים הנוראים. ומשונה הוא חג הסוכות בזה מקודמיו בשתי המערכות גם יחד. שכן שני הזמנים של פסח ושבועות, אין מקומם רק [אלא] במערכת הרגלים. וכמו כן שני הזמנים של ראש השנה ויום הכיפורים אין מקומם רק [אלא] במערכת ימים נוראים. ואילו חג הסוכות אע"פ שמקומו בקדושת מערכת הרגלים, מכל מקום נכלל בו גם תוכן מתייחס לקדושת ימים הנוראים

אברהם רביב

נרצה לנסות ולעמוד על ההבחנה שיש בין שתי מערכות אלו, וננסה לעשות זאת דרך עיון באגדות המובאות במסכת סוכה. לפני שנסקור את אגדות המסכת נקדים דברים אותם כותב ר' צדוק הכהן מלובלין (פרי צדיק, דברים לערב יו"ט):

כל ענין האגדות שנזכרו בגמרא כל אחד יש לו שייכות לאותו ענין. כמו מתן תורה במסכת שבת בפרק רבי עקיבא כי לדברי הכל בשבת ניתנה תורה לישראל. ופרק רבי עקיבא ירמז על תורה שבעל פה כי רבי עקיבא היה השורש של בחינת תורה שבעל פה כי כולוהו סתימתאה אליבא דרבי עקיבא וכדאיתא בשם האריז"ל. וגם אגדות החורבן נזכר במסכת גיטין בפרק הניזקין כי ענין החורבן הוא כמו גירושין

על פי ר' צדוק, אגדות הש"ס אינן מפוזרות באופן אקראי במסכתות השונות, אלא יש קשר פנימי בין תוכנן לבין המסכת והפרק בה הן שובצו. דברים אלו מחייבים אותנו לבחון מה הנושא של אגדות מסכת סוכה, ומה הקשר הפנימי בינו לבין הרעיון הגלום בפרקי המסכת. מדפדוף מהיר במסכת סוכה קל להיווכח כי דברי אגדה רבים סובבים סביב עניין הצדיק כפי שהוא משתקף בגמרא.¹ כך למשל אומרת הגמרא בדף יד, א:

אמר רבי אלעזר: למה נמשלה תפלתן של צדיקים כעתר? לומר לך, מה עתה זה מהפך את התבואה בגורן ממקום למקום, אף תפלתן של צדיקים מהפכת דעתו של הקדוש ברוך הוא ממדת אכזריות למדת רחמנות

ובעניין דומה נחתמת המסכת (נו, ב):

טוב לצדיק טוב לשכינו, שנאמר: אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו

נושא זה, החוזר עוד כמה וכמה פעמים באגדות המסכת, מלמד אותנו כי יש קשר בין מסכת סוכה לבין עניין הצדיק. קשר זה כבר נקבע במסמרות במסכת בבא בתרא (עה, ב):

אמר רבה א"ר יוחנן: עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות סוכה לצדיקים מעורו של לויתן, שנא': התמלא בסוכות עורו

קשר זה אולי רומז לכך שחג הסוכות הוא החג של הצדיקים, והוא נושא בחובו את הקריאה לכל אחד ואחד מאיתנו להיכלל באותם צדיקים הזוכים לסוכת עורו של לויתן. נראה שאגדות המסכת

¹ במאמר נתייחס רק לכמה אגדות. מקומות נוספים במסכת בהם מובאות אגדות העוסקות בעניינים הקשורים לצדיקים: ה, א – "ולא עלו משה ואליהו למרום? והכתיב ומשה עלה אל האלהים! - למטה מעשרה. והכתיב ויעל אליהו בסערה השמים!" [הערת עורך (י.ה.) על אגדה זו ראה מאמרו של זאק מלנצ'יק בעלון זה]. כא, ב – "מנין שאפילו שיחת תלמידי חכמים צריכה לימוד - שנאמר ועלהו לא יבול". כח, א – על גדלותם של רבן יוחנן בן זכאי ויונתן בן עוזיאל. נא, ה – עשו תיקון גדול והפרידו בין גברים ונשים בשמחת בית השואבה, דבר שהביא לשמחה גדולה, ובהקשר לשמחה נאמר ש"חסידיים ואנשי מעשה היו מרקדים". עוד בהקשר לשמחת בית השואבה הגמרא מביאה אגדות רבות העוסקות בעניין יצר הרע והתגברות עליו, וגם שם בולט עניין הצדיקים, כמו למשל "כל הגדול מחבירו יצרו גדול הימנו" ועוד.

מלמדות אותנו שני אופנים כיצד לזכות ולהיקרא 'צדיק' – אופן אחד דרך מצוות הסוכה ואופן שני דרך מצוות ארבעת המינים. באחת מאגרותיו הרבות ביאר הרבי מלובביץ' את החילוק בין שתי מצוות אלו. על מצוות הסוכה דרשו חז"ל (סוכה כז, ב): "כל האזרח בישראל ישבו בסכת - מלמד שכל ישראל ראויים לישב בסוכה אחת". מצוות הסוכה, אם כן, רומזת על הסתכלות אחדותית על כלל ישראל. אין התמקדות בפרטים אלא בכלל כולו. ארבעת המינים, לעומת זאת, מרמזים דווקא לפרטים. על פי המדרש (ויקרא רבה ל, יב), אתרוג מסמל אנשים הלומדים תורה (טעם) ועוסקים במעשים טובים (ריח). לולב מסמל אנשים שלומדים תורה ובעלי ידע נרחב, אך מעשיהם אינם טובים. הדס מסמל אנשים שלא לומדים תורה, אך מעשיהם טובים. ערבה מסמלת אנשים שאינם לומדים תורה ואינם עוסקים במעשים טובים.

נמצאנו למדים מדברי הרבי מלובביץ' יסוד חשוב: בעוד הסוכה רומזת לכלל ישראל כיחידה אחת, ארבעת המינים אינם מבטלים את הייחודיות של כל פרט, אלא נותנים לכל אחד את המקום שלו. נוכל לקחת דברים אלו ולהשליך מהם על השאלה כיצד זוכים להיות צדיק. אופן אחד, הבא לידי ביטוי במצוות הסוכה, הוא התבטלות לכלל ישראל, וקבלת הדין יחד עם כלל האומה. דרך אחרת, המרומזת בארבעת המינים, היא עבודה אישית הכוללת את לימוד דרכי הצדיקים וההידמות אליהם. ביטוי מיוחד לדרך הראשונה מופיע בדף מה, ב:

אמר חזקיה אמר רבי ירמיה משום רבי שמעון בן יוחי: יכול אני לפטור את כל העולם כולו מן הדין מיום שנבראתי עד עתה, ואילמלי אליעזר בני עמי - מיום שנברא העולם ועד עכשיו, ואילמלי יותם בן עוזיהו עמנו - מיום שנברא העולם עד סופו

אדם המכניס את עצמו לכלל ישראל יקבל את הדין של כל האומה, וכפי שמוכח בשם רשב"י, צדיקי האומה יזכו אותה לדין טוב בזכות מעשיהם הטובים.

במקביל לדרך זו, מצוות ארבעת המינים מרמזת לנו דרך נוספת, המתמקדת בעבודה אישית של האדם. אין מדובר בעבודה המנותקת מאחרים, אלא שמירה על הזהות העצמית תוך כדי למידה מאחרים. אדם שאין בו לא תורה ולא מעשים טובים אינו נדרש, בהכרח, לבטל את עצמו לאחרים, אלא הוא יכול לזכות בכוחות עצמו, על ידי תהליך של התקדמות והפיכה לאתרוג – תלמיד חכם בעל מעשים טובים.

ננסה לסכם את הדברים ולהשלים את הכול לתמונה אחת. בהתחלה ראינו כי חג הסוכות הוא חג בעל זהות כפולה, והוא משמש כחותם הן של מערכת הרגלים והן של מערכת הימים הנוראים. לאחר מכן עמדנו דרך אגדות המסכת על שתי דרכים שונות המסייעות לאדם להיקרא צדיק ולזכות לשרות בצל השכינה בסוכת עורו של לווייתן – א. התבטלות לכלל ישראל הזוכה על ידי תפילתם ומדרגתם של הצדיקים. ב. עבודה אישית ולימוד דרכי הצדיקים.²

² למשל: "מנין שאפילו שיחת תלמידי חכמים צריכה לימוד - שנאמר ועלהו לא יבול" (כא, ב).

אברהם רביב

ניתן לומר שיש הקבלה בין שתי הדרכים האלו לבין השניות שיש בחג הסוכות. הימים הנוראים מתמקדים בעיקר בעבודת הפרט, וניתן לראות זאת היטב בדברי הרמב"ם (הלכות תשובה ה, א): "רשות כל אדם נתונה לו: אם רצה להטות עצמו לדרך טובה ולהיות צדיק - הרשות בידו, ואם רצה להטות עצמו לדרך רעה ולהיות רשע - הרשות בידו". האדם נדרש לעשות עבודה אישית בה הוא מתקן את מעשיו ולומד ממעשיהם של הצדיקים, וכפי שהרמב"ם ממשיך בהלכה הבאה: "כל אדם ואדם ראוי לו להיות צדיק כמשה רבינו או רשע כירבעם... ואין לו מי שיכפהו ולא גוזר עליו ולא מי שמושכו לאחד משני הדרכים אלא הוא מעצמו ומדעתו נוטה לאיזו דרך שירצה". עבודה זו היא בבחינת מצוות ארבעת המינים – כל אחד עומד בפני עצמו ונידון כעצמאי, ועל כן כל אחד מוכרח לתקן את מעשיו על מנת לזכות ולהיות צדיק.

לעומת הימים הנוראים, בשלושת הרגלים בא לידי ביטוי דווקא הממד של הכלל, כדברי הפסוק (דברים טז, טז): "שְׁלוֹשׁ פְּעָמִים בְּשָׁנָה יֵרָאֶה כָּל זָכוֹן" (ופסוק זה כמובן מזכיר את הנאמר לגבי חג הסוכות – "כָּל הָאֶזְרָח בְּיִשְׂרָאֵל יָשָׁבוּ בְּסֻכּוֹת"). אין התמקדות והתייחסות לפרט אלא לציבור בלבד, וזה נובע מכך שמהותם של שלושת הרגלים הוא לחבר ולקשר את כלל ישראל ליחידה אורגנית אחת, ומי שנכנס לכלל ישראל זוכה ומקבל את הדין של הכלל. עבודה זו מרומזת במצוות הסוכה, שגם היא נועדה לחבר ולקשר את עם ישראל.

לסיכום, נמצאנו למדים שחג הסוכות מכיל משמעות כפולה – לכלל האומה מחד, ומאידך גם לכל אחד ואחד. המשמעות של החג לכלל האומה מחברת אותו למערכת הרגלים, המתאפיינים כולם בממד של לאומיות, ומצד זה מסמל חג הסוכות את הציווי על האדם להיות חלק מהאומה ובכך לזכות בחלק המובטח לאומה היהודית. המשמעות של החג לאדם הפרטי מתייחסת לחג הסוכות דווקא כחלק מסדרת מועדי תשרי, המתאפיינים בעבודה הפרטית של כל אחד ואחד מישראל, ומצד זה עולה ממנו קריאה לכל יהודי ויהודי לעשות עבודה אישית ולהתעלות למדרגה הגבוהה ביותר אליה הוא מסוגל להגיע, ובעזרת ה' על ידי זה לזכות לנחלתם של הצדיקים היושבים בסוכת עורו של ליתן.